



il. 1 Uczestnicy seminarium w Wiśle



il. 2 Biblioteka parafii ewangelickiej w Wiśle

Marcin Wichrowski

VI Polsko-Niemieckie Seminarium Wrocław-Halle:

Wielość wyznań i tolerancja religijna w Europie Środkowej na przykładzie księstwa cieszyńskiego i przyległych obszarów Górnego Śląska

Dzięki wsparciu Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej w dniach 1-6 czerwca bieżącego roku odbyło się szóste z kolei Polsko-Niemieckie Seminarium Wrocław-Halle, zorganizowane przez Zakład Historii Sztuki Renesansu i Reformacji Uniwersytetu Wrocławskiego (prof. dr hab. Jan Harasimowicz) oraz Wydział Teologiczny Uniwersytetu im. Marcina Lutra w Halle i Wittenberdze (prof. dr hab. Udo Sträter). Nadmienić wypada, że wzięli w nim aktywny udział przedstawiciele kilku innych ośrodków akademickich, placówek muzealnych i badawczych, o których wspomnę dalej, relacjonując przebieg spotkania. Tym razem miejscem seminarium i przedmiotem jego obrad był Śląsk Cieszyński – jedyny region Polski, w którym ludność wyznania ewangelickiego wciąż odgrywa wyjątkową rolę. Przewodnim tematem była „Wielość wyznań i tolerancja religijna w Europie Środkowej na przykładzie księstwa cieszyńskiego i przyległych obszarów Górnego Śląska”. Na bazę, z której podejmowano wyprawy do obiektów architektury sakralnej, muzeów i bibliotek, wybrano Wisłę w Beskidzie Śląskim, której burmistrz, Andrzej Molin, oraz starosta powiatu cieszyńskiego, Czesław Gluza, objęli honorowy patronat nad całym przedsięwzięciem. Za logistyczne przygotowanie spotkania (transport, noclegi, posiłki) odpowiadała strona polska.

W programie seminarium znalazły się wycieczki do kilkunastu pomników architektury sakralnej, placówek muzealnych oraz miejsc związanych z protestanckim kultem rozsianych na Śląsku Cieszyńskim

po obu stronach polsko-czeskiej granicy. Uczestnicy wycieczek mieli okazję wysłuchać w każdym z tych miejsc wykładu bądź referatu o genezie, formie, funkcji, artystycznych koneksjach i ideowym przekazie znajdujących się tam dzieł architektury i sztuki. Przygotowali je i wygłosili nie tylko renomowani naukowcy i czynni na miejscu badacze, ale także studenci i doktoranci Zakładu Historii Sztuki Renesansu i Reformacji Uniwersytetu Wrocławskiego. Oprócz tego, dzięki spotkaniom z przedstawicielami miejscowych gmin ewangelickich, seminarzyści zapoznać się mogli z ich tradycją i aktualną działalnością.

Drugim istotnym elementem programu były wykłady rzucające światło na mniej znane uwarunkowania konfesyjnej i politycznej historii regionu, pozwalające osadzić poszczególne obiekty w kontekście historii myśli religijnej i sztuki, jak również polityki wyznaniowej i narodowościowej realizowanej przez władające tym terenem w przeszłości dwory i rządy. Oferta wykładowa okazała się na tyle atrakcyjna, by przyciągnąć również słuchaczy spoza grona seminarzystów (działacze ewangelickich z Cieszyna, Ustrońa i Wisły). Realizacji założeń dydaktycznych pomogło podzielenie uczestników na trzy grupy robocze, którym powierzono opracowanie wybranych obiektów sakralnych. Uzyskane w grupach wyniki zaprezentowano w przeddzień zakończenia spotkania.

Już pierwszego dnia wieczorem, tuż po przybyciu do Wisły, uczestnicy seminarium zapoznali się ze szczegółowym programem prac i wysłuchali krótkiego wy-

kładu doktor Aleksandry Lipińskiej, reprezentującej zakład profesora Harasimowicza, pt. „Patent tolerancyjny cesarza Józefa II i jego wpływ na budownictwo kościelne regionu”. Doktor Lipińska szczególną uwagę poświęciła kościołom ewangelickim w Jaworzu, Ustroniu i Wiśle, które wytypowano do opracowania w grupach roboczych.

Drugi dzień seminarium zainaugurowało wystąpienie doktora Gregora Plocha (Muzeum Ziemi Górnośląskiej w Ratingen-Hösel) pt. „Zarys dziejów politycznych i kościelnych Górnego Śląska od schyłku średniowiecza do Kongresu Wiedeńskiego w 1815 roku”. Prelegent zwięźle przedstawił genezę politycznych i kulturalnych podziałów regionalnych na Śląsku, wskazując zarazem na najważniejsze przyczyny skomplikowanej sytuacji etnicznej i religijnej na Śląsku Cieszyńskim. Temat ten rozwinął i uzupełnił również doktor Jerzy Gorzelik (Zakład Historii Sztuki Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach), który wygłosił wykład pt. „Krajobraz artystyczny Górnego Śląska w dobie konfesjonalizacji”, zapoznając słuchaczy z najważniejszymi prądami obecnymi w sztuce sakralnej regionu, jak również ośrodkami, z których pochodzili i czerpali inspirację czynni na miejscu artyści. Warto zaznaczyć, że przy okazji pierwszego wykładu i następującej po nim dyskusji należycie i bez uprzedzeń naświetlony został problem stosunków etnicznych panujących w przeszłości i współcześnie na Śląsku Cieszyńskim oraz narodowych wyborów, których dokonywali mieszkańcy tego regionu. Zagadnienie to miało odtąd powracać w toku seminarium przy różnych okazjach. Wszak na Śląsku Cieszyńskim to właśnie Kościół ewangelicki stał się wyrazicielem narodowych dążeń Polaków, ugruntowując ich tożsamość. Z drugiej strony nie sposób tutaj pominąć wpływu, jaki wywarły na oblicze regionu inne obecne w nim przez stulecia grupy narodowościowe i religijne, np. wyniszczeni w czasie II wojny światowej Żydzi oraz wysiedleni po jej zakończeniu Niemcy. Dzięki Jerzemu Gorzelikowi oraz Gregorowi Plochowi stale obecny był na seminarium również śląski punkt widzenia na historyczne zaszłości. Konsekwentnie i bardzo elokwentnie przedstawiali oni mianowicie stanowisko tych Górnoślązaków, którzy uważają się, niezależnie od podziałów religijnych i politycznych, za odrębną narodowość.

Po tym syntetycznym wprowadzeniu odbyła się wycieczka do Cieszyna, gdzie uczestnicy mieli oka-

zję zapoznać się z przykładami zarówno kościołów protestanckich, dokumentujących różne okresy reformacyjnych dziejów Śląska Cieszyńskiego, jak i budowli, które były katolicką odpowiedzią na sukcesy reformacji, próbą odzyskania utraconego przez Kościół rzymski terenu (kolejno: kościół parafialny św. Marii Magdaleny, kościół i klasztor Bonifratrów, kościół parafialny Trójcy Świętej). Ten przewodni motyw – konfrontowanie ze sobą artystycznego i ideowego programu budowli będących wizytówkami obu konkurujących ze sobą wyznań – miał odtąd stale towarzyszyć uczestnikom seminarium. Złożono też wizytę w Muzeum Śląska Cieszyńskiego, gdzie wśród wielu materialnych świadectw dziejów regionu obejrzeć można również szereg przykładów charakterystycznych dla poszczególnych okresów historycznych, często reprezentujących wybitny poziom artystyczny dzieł sztuki o treści religijnej. Obowiązki przewodnika objęła tutaj doktor Katarzyna Zinnow (absolwentka historii sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego, obecnie mieszkanka Görlitz). Punktem kulminacyjnym tego dnia była wizyta w imponującym ewangelickim kościele Jezusowym, o którego historii, architekturze i wystroju wnętrza obszernie opowiedział profesor Jan Harasimowicz. Na miejscu przechowywane są zbiory Biblioteki im. Tschammera. O bibliotece, jej burzliwych dziejach i zasobach, z dumą i niezapomnianym błyskiem w oku, opowiedział doktor Wacław Gojniczek (Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Zamiejscowy w Cieszynie), uczulając uczestników na znaczenie słowa pisanego i edukacji (w tym językowej) w kulturze protestanckiej, a przy okazji znakomicie wprowadzając ich w dzieje związanego z kościołem, promieniującego na cały region i poza jego granice, protestanckiego gimnazjum. Możliwość zapoznania się z najcenniejszymi starodrukami i rękopisami w oryginale – jakże różna jakościowo od prezentacji za pośrednictwem mediów na zwykłych zajęciach – dopełniła wrażeń.

Dzień zamknęły referaty Anne Karakulin (Uniwersytet im. Marcina Lutra w Halle i Wittenberdze) pt. „Reformacja na Górnym Śląsku: rola margrabiego Jerzego von Brandenburg-Ansbach, pana na Karniowie” oraz doktora habilitowanego Krzysztofa Gładkowskiego (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) pt. „Dziedzictwo reformacji w dawnym księstwie opawsko-karniowskim: ewangelicy w Rozumicach”. Pierwszy z wspomnianych referatów przybliżył



il. 3 W Bibliotece im. Tschammera

uczestnikom wybrane aspekty ideowego patronatu sprawowanego przez niektóre europejskie rody książęce nad dziełem reformacji, drugi na przykładzie wybranej gminy ukazał problemy, z jakimi zmagać się musiały protestanckie wysepki, które przetrwały okres kontrreformacji na terenach zdominowanym przez katolików. Wybór tematów był nieprzypadkowy: chodziło o ukazanie zaprezentowanych wcześniej w toku seminarium globalnych trendów z nieco innej, „oddolnej” perspektywy. W kolejnych dniach taktyka „zmiany ustawienia obiektywu”, z płynnego przechodzenia od „makro-” do „mikrohistorii”, stosowana była jeszcze kilkakrotnie.

Trzeci dzień seminarium zaczął się od wykładu magister Anny Szyrwińskiej, doktorantki w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN, pt. „Filozoficzne podstawy tolerancji religijnej w dobie Oświecenia”. Uczestnicy seminarium mogli za jego sprawą lepiej wczuć się w „ducha epoki”, przyswajając sobie zarazem najważniejsze pojęcia i kategorie, które utorowały drogę praktyce tolerowania mniejszości wyznaniowych. Przygotowało to zarazem grunt pod wygłoszony na-

stępnie przez profesora Karla W. Schwarza (Wydział Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu w Wiedniu) wykład pt. „Polityka wyznaniowa cesarza Józefa II i patent tolerancyjny z 1781 roku”, w którym zarysowane zostały m.in. polityczne uwarunkowania kolejnych ustępstw katolickich Habsburgów wobec mniejszości religijnych zamieszkujących ich państwo oraz przyczyny, dla których polityka wyznaniowa domu austriackiego w różnych częściach monarchii i wobec różnych wspólnot wyznaniowych bywała bardzo zróżnicowana. Za sprawą obu wspomnianych prelekcji uczestnicy seminarium mogli lepiej poznać ówczesną sytuację na Śląsku Cieszyńskim i trafnie ją ocenić.

Po wykładach zaplanowano wycieczkę do Bielska-Białej. Po drodze seminarzyści odwiedzili kościoły w Wiśle, Ustroniu i Jaworzu, zapoznając się nie tylko z samymi budowlami, ale także z obecną działalnością gromadzących się w nich gmin. W Wiśle była okazja obejrzenia m.in. bogatych zbiorów starodruków będących w posiadaniu miejscowej parafii, które przedstawiła doktor Renata Czyż, opiekunka parafialnej biblioteki. Niewiele ustępowały im świadectwa historii gmin luterańskich, które seminarzyści obejrzeni w domach parafialnych w Ustroniu i Jaworzu – stały się one wstępem do pracy w grupach. Głównym celem wizyty w Bielsku były kościoły parafialne św. Mikołaja i Trójcy Świętej oraz tzw. Bielski Syjon. W tym ostatnim przypadku towarzyszyła seminarzystom, opowiadając o historii miejsca i wyjątkowych architektonicznych wartościach wzniesionego tutaj kościoła, profesor Ewa Chojecka, założycielka i długoletnia kierowniczka Zakładu Historii Sztuki Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

Wieczorem profesor Udo Sträter wygłosił wykład pt. „Oddziaływanie ośrodka w Halle na kraje monarchii habsburskiej w XVIII wieku”, konfrontując tezę o wykorzystywaniu przez państwo pruskie emisariuszy pietyzmu do jego politycznych celów, zawartą w pewnej znanej historycznej monografii, ze znanym mu zasobem źródeł, i przykładowo wyjaśniając, do jakich nieporozumień doprowadzić może wrywanie (skądinąd wiarygodnych) danych z ich pierwotnego kontekstu. Wskazał też przy okazji kierunek, w którym powinny zmierzać badania weryfikujące podobne, nierzadko powielane w naukowej literaturze sądy. Wykład ten dał początek inspirującej dyskusji, której najaktywniejszym uczestnikiem był profesor Schwarz – zmierzała ona do ustalenia roli, jaką w pietystycz-

nej akcji misyjnej, prowadzonej w krajach monarchii habsburskiej, odegrali ludzie związani z ośrodkiem w Halle. Dzień zamknięty został wykładem dypłomowanej teolog Claudii Drese, asystentki profesora Strätera na Uniwersytecie im. Marcina Lutera w Halle i Wittenberdze, pt. „Pietyzm w Cieszynie”. Służył on zarysowaniu wpływu, jaki wywarł pietyzm پروwencji hallskiej na protestantów cieszyńskich. Także tym razem, po zarysowaniu zagadnień ogólniejszej natury, śmiało zapuszczono się w gąszcz „mikrozdarzeń”, twórczo czerpiąc ze źródeł, w tym zwłaszcza z korespondencji „emisariuszy” przybyłych z Halle.

Czwarty dzień seminarium zainaugurowały trzy referaty, przygotowane przez studentów Uniwersytetów w Halle-Wittenberdze i Siegen. Spektrum poruszonych zagadnień oddają ich tytuły: „Dzieje wspólnoty żydowskiej na Śląsku Cieszyńskim” (Maria Pecusa, Halle), „Specyfika stosunków społecznych i religijnych na Górnym Śląsku w okresie międzywojennym” (Tina Bellmann, Halle) oraz „Górnośląskie echa konfliktów wewnętrznych w niemieckim Kościele ewangelickim okresu nazistowskiego” (Daniel Kring i Britta Ortmann, Siegen). Następnie odbyło się spotkanie z radcą kościelnym Piotrem Wowrym, proboszczem parafii ewangelickiej w Ustroniu, który reprezentował oficjalnie biskupa Diecezji Cieszyńskiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce. Przedstawił on film dokumentalny o ośrodku ewangelizacyjnym w Dziegielowie koło Cieszyna oraz obszerną informację o bieżących problemach duszpasterskich i diakonijnych Kościoła ewangelickiego na Śląsku Cieszyńskim. Po filmie i wykładzie odpowiedział na liczne pytania uczestników.

Po spotkaniu z pastorem Wowrym uczestnicy seminarium udali się autokarem na stronę czeską: najpierw do Morawskiej Ostrawy, gdzie mieli okazję obejrzeć monumentalny kościół katedralny z XIX wieku (referat magistra Bartłomieja Bartelmusa z Wrocławia), a następnie do Frydka Mistka, gdzie doktor Jerzy Gorzelik opowiedział o miejscowym sanktuarium maryjnym, stanowiącym chyba najefektowniejszą, z ducha późnobarokową, odpowiedź katolików na cieszyński kościół Jezusowy. W drodze powrotnej odwiedzono ewangelicki kościół „Na Rozwoju” w Czeskim Cieszynie, powstały w okresie międzywojennym na fali narodowościowych napięć w łonie luterańskich gmin Śląska Cieszyńskiego, jakie nastąpiły po podziale regionu między odrodzone państwo polskie i powstałą

na gruzach monarchii habsburskiej Czechosłowację. Miejscowy pastor, odpowiadając na pytania seminarzystów, podkreślił, że obecnie kościół służy gminie, w której Czesi i Polacy zgodnie współżyją. Po powrocie do Wisły, w godzinach wieczornych, zebrały się grupy robocze, by podsumować pierwszy etap prac nad powierzonymi im obiektami.

W piątek 5 czerwca uczestnicy seminarium pojechali na wycieczkę na Równicę, jeden ze szczytów Beskidu Śląskiego, u stóp którego w czasach obowiązywania religijnych restrykcji względem ludności wyznania ewangelickiego odbywały się nielegalne nabożeństwa luterańskie. Po południu zakończono pracę w grupach i publicznie przedstawiono jej wyniki, poddając je dyskusji. Profesorowie Harasimowicz i Sträter, do których należał naukowy nadzór nad przebiegiem seminarium, podsumowali je, podkreślając wysoki poziom przygotowanych prezentacji i wyrażając zgodnie satysfakcję z osiągniętych rezultatów. Pojawił się pomysł, by przy następnej okazji opublikować część wypracowanych w grupach roboczych spostrzeżeń, a przynajmniej zadbać o ich zebranie i rozesłanie (w formie elektronicznej) uczestnikom. Zamykający najintensywniejszy etap prac wieczór towarzyski posłużył zacieśnieniu zawartych wcześniej znajomości. O płodności całego przedsięwzięcia świadczy fakt, iż rozpoczęte wcześniej dyskusje nad poruszonymi w toku seminarium zagadnieniami w niewymuszony, naturalny sposób kontynuowano do późnej nocy.

W sobotę, w drodze do Wrocławia, uczestnicy seminarium odwiedzili jeszcze dwa obiekty, wysłuchując poświęconych im referatów, mianowicie kościółek w Orzeszu – perełkę wczesnej protestanckiej architektury z ok. 1600 roku, inspirowanej jeszcze przez gotyckie wzorce, w której zobaczyć można również piękne przykłady renesansowej kamieniarki (referat magistra Marcina Wichrowskiego), a następnie dawne opactwo Cystersów w Rudach Raciborskich, gdzie magister Karolina Rajna z Wrocławia i doktor Jerzy Gorzelik z Katowic obszernie omówili efektowne barokowe elementy wystroju kościoła, w tym słynną kaplicę Najświętszej Panny Marii.

Jak z powyższego sprawozdania wynika, program seminarium był bardzo ambitny i napięty. Mimo to zrealizowano go niemal w stu procentach, a uczestnicy skorzystali również z okazji do spotkań na stopie towarzyskiej, które były niezwykle inspirujące i pozwoliły nawiązać użyteczne na naukowej niwie

kontakty. Konferowano zatem czasami do późnych godzin nocnych, a bariera językowa nie przedstawiała problemu, jako że wśród polskich uczestników spotkania znalazło się wiele osób biegle władających językiem niemieckim oraz jeszcze więcej zdolnych się w nim sprawnie porozumiewać i chętnie czyniących z tej umiejętności użytek.

Niezależnie od niewątpliwej naukowej wartości seminarium, które, jak wyżej zaznaczałem, okazało się bardzo płodne i inspirujące, warto zwrócić uwagę na jeszcze jedno, nierzadko pomijane kryterium oceny tego rodzaju imprez – mianowicie ich dydaktyczną efektywność. Często kładzie się nacisk przede wszystkim na dodatkowe koszty, które trzeba ponieść, by odbyć się mogły podobne spotkania poza murami uczelni. W oczach krytyków nie uzasadniają ich nawet dodatkowe dydaktyczne zyski, które przecież zawsze można poddać w wątpliwość. Zapewne zdarzają się i nieudane imprezy, których wyniki mogłyby być przedmiotem słusznej krytyki, jednak w tym przypadku poziom opracowań przedstawionych przez – podkreślmy to – wszystkie grupy robocze, uzasadnia zgoła twierdzenie, że studenci w ciągu ledwie kilku dni zyskali bagaż doświadczeń i umiejętności, który co najmniej dorównuje temu, jaki wynieśli z rutynowych wykładów i konwersatoriów, spędzając w salach wykładowych nie kilka dni, lecz tygodni. Nie bez znaczenia była tutaj formuła seminarium,

która pozwoliła jego uczestnikom nie tylko zapoznać się z konkretnymi pomnikami kultury *in situ* – przy czym oprowadzani byli i instruowani z reguły przez najlepszych znawców danego obiektu – oraz wysłuchać wykładów i referatów o duchowym zapleczu prezentowanej materialnej spuścizny przeszłości, ale również stać się świadkami ożywionej dyskusji między fachowcami, ba, włączyć się do niej, a przy okazji wejrzeć za kulisy naukowej działalności i docenić znaczenie należytego warsztatu. Istotnie przyczyniło się do tego zgromadzenie w jednym miejscu specjalistów od pokrewnych wprawdzie, lecz różniących się metodologicznymi założeniami gałęzi wiedzy: historii politycznej, historii sztuki i idei, religioznawstwa, teologii czy wreszcie antropologii kulturowej. Pragnę podkreślić na koniec, że w porównaniu z tygodniem zajęć na dowolnym kierunku studiów narzucono uczestnikom bardzo wyczerpujący reżim pracy, ale właśnie taka formuła spotkania sprzyjała należytemu skupieniu się studentów i doktorantów na postawionych im zadaniach, ucząc ich dyscypliny, a zapewne i każąc im docenić znaczenie intensywnego treningu, skoro może on tak szybko dać znakomite efekty.

Marcin Wichrowski

Absolwent Europejskiego Uniwersytetu Viadrina we Frankfurcie nad Odrą. Jest pracownikiem Muzeum Twierdzy Kostrzyńskiej i doktorantem w Zakładzie Historii Sztuki Renesansu i Reformacji Uniwersytetu Wrocławskiego.

Summary

MARCIN WICHROWSKI / VI Polish–German Seminar, Wrocław–Halle: ‘Multitude of Confessions and Religious Tolerance in Central Europe on the Example of Cieszyn Duchy and Nearby Areas of Upper Silesia’

From 1st to 6th June 2009 the 6th Polish–German Seminar Wrocław–Halle, entitled *Multitude of Confessions and Religious Tolerance in Central Europe on the Example of the Cieszyn Duchy and Nearby Areas of Upper Silesia* took place in Wisła (Silesian Voivodeship). Similarly to the past years the Art History of Renaissance and the Reformation Section at the University of Wrocław together with the Institute of Church History of Martin Luther University Halle–Wittenberg were the seminar organisers. Besides academic staff, doctoral and regular students from Wrocław and Halle, the representatives of other centres: Herrnhut, Katowice, Olsztyn, Ratingen, Siegen, Warsaw and Vienna took part in the seminar. They all attended many interesting lectures and visited a few important religious centres in the southern part of historic Upper Silesia: Bielsko–Biała, Cieszyn (both Czech and Polish), Frydek–Mistek, Jawor, Ostrava, Rudy Raciborskie, Ustroń and Wisła. The seminar participants, divided in three groups, prepared voluminous presentations of three evangelical churches in Jawor, Ustronie and Wisła, erected after The Edict of Tolerance issued by Emperor Joseph II of Austria in 1781. Andrzej Molin, mayor of the town of Wisła and Czesław Gluza, starost of the powiat of Cieszyn became honorary patrons. The whole event was financially supported by Polish–German Cooperation Foundation.